অধ্যায় ২ ঃ ৰবীন্দ্রনাথ ঠাকুৰৰ মানৱতাবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য

২.২ পৰিচয়

২.৩ মানৱতাবাদ ঃ কি হয়

২.৪ Tagore ৰ মানৱতাবাদী মনোভাৱ

২.৫ মনুষ্যত্ব আৰু প্ৰকৃতিৰ বান্ধোন

২.৬ মনুষ্য জাতিৰ জৰিয়তে ঈশ্বৰ সেৱাৰ প্ৰতি আকাংক্ষা

২.৭ ধৰ্মই হৈছে মনুষ্যত্বৰ ভেঁটি

২.৮ প্ৰেম আৰু উৎসৰ্গা মনুষ্যত্বৰ এক অটুট অংগ

২.৯ মানৱ সেৱা হৈছে মুক্তিৰ উৎস

২.১০ মনুষ্যত্ব সমাজতকৈ মহান

২.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

২.১২ অধিক জানিবলৈ

২.১৩ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

২.১৪ আৰ্হি প্ৰশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- মানৱতাবাদ সংজ্ঞা দিবলৈ পাৰিব
- Tagore ৰ মানৱতাবাদক ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- Tagore ৰ মানৱতাবাদৰ বিভিন্ন বৈশিষ্ট্যসমূহক বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

২.২ পৰিচয়

Robindranath Tagore (১৮৬১-১৯৪১) হৈছে আধুনিক ভাৰতবৰ্ষৰ প্ৰসিদ্ধ ব্যক্তিত্বসকলৰ এজন যিয়ে স্থানীয় ও ৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতিবন্ধকতা নেওঁচি তেওঁৰ সমগ্ৰ জীৱনৰ কালছোৱাত আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সন্মান লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। তেওঁ এজন সু-সংঘবদ্ধ দাৰ্শনিক

নাছিল, অথচ তেওঁৰ কর্মৰাজি আৰু ধাৰণাসমূহৰ পিছত থকা বিশ্বদৃষ্টি জটিল হোৱাৰ উপৰিও মৌলিক আছিল। যদিও তেওঁ সু-সংবদ্ধ আকাৰত দার্শনিক প্রৱন্ধ লিখা নাছিল, কিন্তু বহুতো ৰচনা লিখিছিল আৰু বক্তব্য আগবঢ়াইছিল, য'ত তেওঁৰ বিশ্বদৃষ্টিক এক কাব্যিক ৰূপত অংকন কৰিছিল। সেই কাৰণে Tagore ৰ দর্শৰ বিষয়ে ড° ৰাধাকৃষ্ণনে সচাকৈয়ে উপলব্ধি কৰিছিল 'ই হৈছে অধিবিদ্যাৰ এক যুক্তিসংগত বিষয়তকৈ আত্মাৰ এক দীর্ঘ নিশ্বাস' দর্শনৰ এক ব্যৱস্থাৰ পৰিৱর্তে এক পাৰিপার্শ্বিক অৱস্থা। কিন্তু আমি অনুভৱ কৰো যে এই পাৰিপার্শ্বিক সত্যতাৰ এক বিশেষ দৃষ্টিত অর্পন কৰা হৈছে। যদিও কবিতা দর্শন নহয়, কিন্তু Tagore ৰ কর্মৰাজিৰ পৰা তেওঁ দার্শনিক দৃষ্টিভংগী নিঃসৃত কৰাটো আমাৰ বাবে সক্ষম। ('It is a sigh of the soul rather than a reasoned account of Metaphysics ; an atmosphere rather than a system of philosophy. But we feel that the atmostphere is charged with a particular vision of Reality. Though poetry is not philosophy it is possible for us to derive Rabindranaths works his Philosophical views.')। আন এঠাইত তেওঁ উল্লেখ কৰিছিল 'আমাক দর্শনৰ বিষয়ে ক'বলৈ যদিও কলাৰ এক প্রকাৰ হিচাপে কবিতাৰ ই লক্ষ্য নহয়, তথাপিও যেতিয়ালৈকে ই এক দার্শনিক দৃষ্টিভংগীৰ লগত চামিল নহয়, ইয়াৰ উদ্দেশ্য পৰিপূর্ণ হ'ব নোৱাৰে। ই জীৱনৰ এক ব্যাখ্যা আগবঢ়াবই লাগিব, আমাক সত্যতাৰ এক সম্পূর্ণ মতামত দিবই লাগিব। কবিতা সন্তোষজনক হ'ব নোৱাৰে আৰু আনন্দ প্রদান কৰিব নোৱাৰে, যদিহে ইয়াৰ আকাৰৰ জৰিয়তে অনাদি অনন্ত (eternal) ক প্রকাশ নকৰে। (Though it is not the aim of poetry ..... Philosophie vision. It must offer ..... view of Reality. Poetry would not ..... through its form.)। এই কথা স্বীকাৰ কৰা হয়ে, Tagore ক এজন সম্পূর্ণ মানৱ ৰূপে জনা যায়, যিজনে তেওঁৰ কবিতাৰ মাজত ধর্ম, সৌন্দর্য্য বিদ্যা, শিক্ষা, জাতিয়তাবাদ আৰু সামাজিক গতিবিজ্ঞানৰ পৰা আৰম্ভ কৰি আন্তঃৰাষ্ট্রীয়বাদ আৰু জাতি সম্বন্ধ এইসকলোবোৰকে সামৰি ৰাখিছে। Tagore ৰ বিশ্বজগতৰ এক দার্শনিক দৃষ্টি আছিল। তেওঁৰ দার্শনিক দৃষ্টিৰ সন্মুখত মানুহ, প্রকৃতি আৰু বিশাল বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ ৰহস্যই নিজে নিজকে প্রকাশ কৰিছে, আৰু এই বোধশক্তিৰ পৰাই তেওঁ সত্যক উপলব্ধি কৰিছিল। সেই কথাই Tagore ক এজন দার্শনিক বুলি দাবী কৰিবলৈ আমাক ভিত্তি প্রদান কৰিছে। তেওঁৰ লিখনি সমূহৰ জৰিয়তে মানৱ জীৱনক উচ্চমান প্রদানৰ যি অৱদান আগবঢ়াইছে, তাত প্রতিফলিত হয় যে পৃথিৱীত থকা সকলো মানুহৰ আৱেগ, অনুভূতি আৰু স্পৃহা আদি পার্থিৱ বা ইন্দ্রিয়গ্রাহ্য।

২.৩ মানৱতাবাদ ঃ ই কি ?

মানৱতাবাদ হৈছে স্বর্গীয় নাইবা আদি ভৌতিক বিষয়ত কৈ মানৱজাতিৰ প্রতি থকা প্রাথমিক গুৰুত্বৰ লগত জড়িত চিন্তাৰ এক বৌদ্ধিক ৰূপৰেখা নাইবা ব্যৱস্থা। ই এক দার্শনিক

দৃঢ়তা, যিয়ে ব্যক্তিগত আৰু সামূহিকভাৱে মানৱজাতিৰ মূল্য আৰু অভিকৰণৰ ওপৰত জোৰ দিয়ে। সাধাৰণতে, ই প্রতিষ্ঠিত মতবাদ নাইবা বিশ্বাসৰ ওপৰত সমালোচনাত্মক চিন্তা আৰু প্রমাণক অগ্রাধিকাৰ দিয়ে। মানৱতাবাদৰ সৈতে পৰিচিত হোৱা ক্রমাগত বৌদ্ধিক বিকাশ বা গতি অনুসাৰে 'Humanism' — শব্দটো অর্থৰ পৰিৱর্তন হয়। মানৱতাবাদৰ এই সময়ছোৱাত আমি 'মানুহ' ধাৰণাটোক সকলো বস্তুৰেই কেন্দ্রবিন্দু ৰূপে বুজো।

২.৪ Tagore ৰ মানৱতাবাদী মনোভাৱ

Tagore ৰ মানৱতাবাদী মনোভাৱে তেওঁৰ চিন্তাধাৰাৰ সকলোবোৰ দিশকে ব্যাপ্ত কৰিছে, কিন্তু তেওঁ কেতিয়াও ইয়াক ঠেক অৱতাৰবাদৰ মর্য্যদালৈ লৈ যোৱাত অনুমতি দিয়া নাই। এই কথা সাব্যস্ত কৰিব পাৰি যে Tagore ৰ দর্শনক অন্তঃব্যক্তিক (inter-personal) সম্বন্ধৰ ধাৰণাটোৰ জৰিয়তেহে বহলভাৱে প্রকাশ কৰিব পৰা যায়। অন্তঃব্যক্তিক সম্বন্ধৰ সৈতে সঙ্গঁতি থকা তেওঁৰ মানৱতাবাদৰ ব্যাখ্যা দিবলৈ তেওঁৰ 'মানুহ' সম্পর্কে থকা ধাৰণাটোৰ বেছি গভীৰলৈ যোৱাটো প্রয়োজনীয়। তেওঁৰ মানুহৰ ধাৰণাটোৱে আমাক মানুহৰ প্রকৃত জ্ঞানৰ যোগান ধৰে, প্রকৃতিগতভাৱে যি সীমিত আৰু অসীম, জীৱবিজ্ঞান সম্বন্ধীয় (জৈৱিক) আৰু আধ্যাত্মিক 'মানুহ' নাইবা ব্যক্তিত্বৰ বিষয়ে তেওঁৰ মতামতসমূহ তেওঁৰ বিভিন্ন লেখনি বিশেষকৈ সাধনা (Sadhana, 1913), (Personality 1917), (Creative Unity 1922), আৰু (The Religion of Man 1930) ত দেখিবলৈ পোৱা যায়।

Tagore য়ে তেওঁৰ দার্শনিক যাত্রা উপনিষদ আৰু বেদান্তৰ পৌৰাণিক ভাৱতীয় চিন্তাধাৰাৰে পৰিচালিত হৈছিল। এইবোৰ ধর্মশাস্ত্রই মনুষ্যজাতিৰ উচ্চ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক প্রমূল্যক প্রতিনিধিত্ব কৰে আৰু ইয়াৰ দ্বাৰাই অনুপ্রাণিত হৈ Tagore ৰ দর্শন মনুষ্যজাতিৰ প্রতি আকর্ষিত হয়, যাক কোৱা হয় মানৱতাবাদ। পৌৰাণিক আৰু সমসাময়িক ভাৱতীয় দার্শনিকসকলৰ দৰে Tagore ও তেওঁৰ মানৱীয় দৃষ্টিকোণত আধ্যাত্মিকতাবাদৰ পিনে ঢাল খাইছিল আৰু 'মানুহ' ধাৰণাটোৱে তেওঁৰ দর্শনত এক উন্নত স্থান ধাৰন কৰিছিল। এনেদৰেই তেওঁ প্রকৃতি আৰু বস্তুকে কেৱল মানৱীয়কৰণ নকৰি ঈশ্বৰকো মানৱীয়কৰণ কৰিছে। Tagore ৰ মতে বাহ্যিক জগতখন 'মানৱ আত্মাৰ এক দোলন' (Cradle for a human spirit) ৰ বাহিৰে আন একো নহয়। দেখা যায়যে Tagore ৰ চিন্তাত জীৱন, সুৰ-তাল-মান, সৌন্দর্য্য, ঐকতা, শৃংখলা, প্রেম, আনন্দ, সঙ্গীতৰ সকলো মানৱ ধাৰণা গুৰুত্বপূর্ণ হৈ পৰিছে। এইবোৰ ধাৰণা আৰু অধিক গুৰুত্বপূর্ণ আৰু অর্থপূর্ণ হৈ উঠে, যেতিয়া সেইবোৰ মানৱ প্রমূল্যৰ সৈতে সম্বন্ধযুক্ত হৈ উঠে। Tagore ৰ লিখনিসমূহত সকলো ঠাইতে সর্বসন্মতিমূলক নিদর্শন আৰু উপমা আছে, যিয়ে কবি দার্শনিকজনৰ তীব্র মানৱীয় স্বভাৱৰ নির্দেশ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক ঃ

(ক) Tagore য়ে মানৱতাবাদৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰা গ্রন্থকেইখন হ'ল ....., ... আৰু .....।

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ Tagore ক এজন দার্শনিক ৰূপে দাবী কৰিব পৰা যায়নে? কাৰণ দর্শোৱা।

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ মানৱতাবাদ কি?

.....

.....

Tagore ৰ বিস্তৃত লিখনিসমূহৰ পৰা তলত দিয়া মানৱতাবাদৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ নিঃসৃত কৰা হৈছে —

২.৫ মনুষ্যত্ব আৰু প্রকৃতিৰ বান্ধোন

Tagore ৰ মনুষ্য নাইবা মানৱ ব্যক্তিত্বৰ ধাৰণাই প্রকৃতিৰ সৈতে আত্মীয়তাৰ অনুভৱৰ উপলব্ধিৰ জৰিয়তে নিজা সোৱাদ বিচাৰি ফুৰে। ল'ৰালিকালৰ দিনৰে পৰাই তেওঁ প্রকৃতিৰ সৌন্দর্য্য, সূর্য্য উদয় হোৱা, চৰাইবোৰৰ কোলাহল আৰু গছৰ মাজে মাজে বতাহৰ শব্দ আদিৰ দ্বাৰা মোহিত হৈ পৰিছিল। তেওঁৰ মতামত আছিল যে প্রকৃতিয়ে নিজকে কেতিয়াও বঞ্চিত নকৰে বৰং মানৱ প্রকৃতিৰ সৈতে ইয়াৰ নিজস্ব শ্বাশ্বত তথা সনাতন বান্ধোনেৰে সৈতে এজন ব্যক্তিৰ আত্মৰ প্রতি ইয়াৰ সত্য ৰঙহে প্রকট কৰে। প্রকৃতিৰ (Nature) মানুহৰ লগত অনিবার্যভাৱে সম্পর্কবদ্ধ। প্রকৃতিৰ বিস্তাৰত আমি অজ্ঞাত বা অপৰিচিত নহয়, আমি প্রকৃতিৰ আত্মীয় স্বজন। তেওঁ সুন্দৰ প্রকৃতিক আমাৰ মাতৃৰ সৈতেও তুলনা কৰিছে। Tagore য়ে লিখিছে 'যেতিয়া মই

পুৱা পোহৰলৈ চাওঁ, তেতিয়া মই এক মূহুর্ততে অনুভৱ কৰো যে মই এই জগতখনত এজন অপৰিচিত ব্যক্তি নহয়। এই নাম আৰু আকাৰ বিহীন অবোধগম্য সত্তাই মোক নিজৰ মাতৃৰ ৰূপত দুবাহুত আকোঁৱালি লয়।' (When in the morning I looked upon the light I felt .....in the form of my own mother)। Tagore য়ে ভাৱে যে অনিবার্য্যভাৱে চেতনা বা বোধ শক্তি (Senses) দুটা আছে য'ত আমি প্রকৃতিৰ সৈতে আমাৰ সম্বন্ধৰ বিষয়ে চিন্তা কৰিব পাৰো — এটা হৈছে য'ত — আমি সাধাৰণতে ইয়াক এক নিষ্প্রান, জ্ঞানৰ ব্যক্তিগত আকাৰ ভৌতিক আৰু প্রয়োজনীয় আৱশ্যকতাৰ প্রতি মানুহক বন্ধন যুক্ত কৰা হিচাপে মানি লওঁ, আৰু আনটো হৈছে য'ত ই অভিব্যক্তিসমূহৰ সৈতে আমাৰ ব্যক্তিত্বক সন্তোষপ্রদান কৰে, যিয়ে আমাৰ জীৱনটোক সমৃদ্ধ কৰে আৰু ৰূপ, ৰং, শব্দ আৰু গতিৰ সিহঁতৰ যি সামঞ্জস্যতা তাত আমাৰ কল্পনাক উৎসাহিত কৰে। (S.C. Sengupta) ই তেওঁৰ 'The surplus in Man : The Poets Philosophy of Man ' নামৰ নিবন্ধটি যুক্তি আগবঢ়ায় যে মানুহক আৰু প্রকৃতিৰ মাজৰ অন্তঃ সম্পর্কক নিম্ন নাইবা সম্পর্কৰ স্তৰ আৰু উচ্চ নাইবা সমন্বয়ৰ স্তৰত দেখিবলৈ পোৱা যায়। ইহঁত দুটা ভিন্ন স্তৰ নহয়। বৰঞ্চ, এটা স্তৰ অন্তত আন এটা স্তৰৰ উদ্ভৱক অতিক্রম কৰি যায়। প্রকৃতিৰ সৈতে মানুহৰ অতি সুন্দৰ সম্পর্ক আছে। মানুহে প্রকৃতিৰ সৈতে বিকশিত হয় সিমান দুৰলৈ যিমান দূৰলৈ নিজকে প্রকৃতিৰ লগত পৰিচিত হ'ব পাৰে আৰু ইয়াক তেওঁৰ সম্পর্কৰ বাহক কৰি ল'ব পাৰে। প্রকৃতিৰ সহায়ত মানুহে নিজস্ব স্বৰূপৰ সৃষ্টি কৰে, সৌন্দর্য্যৰ সৃষ্টি কৰে আৰু কলা (Art) ৰ সৃষ্টি কৰে। মানুহৰ সৃজনশীলতা আৰু আত্মপ্রকাশত মানুহ তেওঁৰ ভৌতিক সীমাবদ্ধতা চেৰাই গৈ প্রচুৰতাৰ প্রতি সচেতন হৈ উঠে আৰু কলাৰ সৃষ্টিৰ জৰিয়তে পৰম পুৰুষ (Supreme Person) তথা ঈশ্বৰৰ লগত তেওঁৰ সংযোগক প্রেৰণ কৰিবলৈ প্রচেষ্টা কৰে, যিজনে নিজকে তেওঁৰ আগত প্রকাশ কৰে। মানুহৰ সৈতে প্রকৃতিৰ অভিন্ন সম্পর্কক বর্ণনা কৰোঁতে Tagore য়ে ইংৰাজী কবি Wordsworth ৰ এটা কবিতাৰ এটা শাৰীৰ উদ্ধৃতি দিয়ে যে — 'The world is too much with us; late and soon, getting and spending, we lay waste our powers. Little we see in Nature that is ours." Rabindranath Tagore, Personality, in "The english Writings of Rabindranath Tagore" Vol. 2, ed by Sisir Kumar Das (New Delhi : Sahitya Akademi, 2008), 349. Tagore য়ে পৰামর্শ দিয়ে যে মানুহে এটা প্রকৃতিৰ জীৱন যাপন কৰিব লাগে য'ত মানুহে গছ-গছনিক আপডাল কৰিব লাগে, পশু-পক্ষীক খাদ্য দিব লাগে, মাটি, পানী আৰু বায়ুৰ অসীম ৰহস্যক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকিব লাগে।

২.৬ মনুষ্য জাতিৰ জৰিয়তে ঈশ্বৰ-সেৱাৰ প্রতি আকাংক্ষা

Tagore ৰ মানৱতাবাদক আৰু অধিক আকর্ষক আৰু প্রেৰণাদায়ক কৰাৰ গুৰুত্বপূর্ণ দিশটো হৈছে যে মানৱ জাতিৰ জৰিয়তে ঈশ্বৰক সেৱা কৰাৰ এক দৃঢ় ইচ্ছা তেওঁৰ আছে। তেওঁ মানুহক

এনে এক ৰূপত ধাৰণা কৰে যে ঈশ্বৰৰ ঈশ্বৰত্বক আঘাট নকৰাকৈ তেওঁ মানুহক এক বিশেষ মর্য্যদা আৰু বিশিষ্টতা প্রদান কৰিছে। Tagore য়ে প্রত্যেক মানুহৰ মাজতে ঈশ্বৰক দেখা পায়। তেওঁৰ দর্শনত ঈশ্বৰ আৰু মানুহ একে সেইবাবে, Tagore ৰ 'Jivan Devata' ৰ ধাৰণাটো এখন স্পষ্ট ছবি যি মানুহ সম্পর্কে তেওঁৰ ধাৰণাটোৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে। মানুহৰ স্বৰূপ সম্পর্কীয় Tagore ৰ বর্ণনাটোত থকা এটা গভীৰ অর্ন্তদৃষ্টিয়ে এই সত্য প্রকাশ কৰে যে মানুহৰ স্বৰূপ বা প্রকৃতিৰ দুটা প্রয়োজনীয় দিশ আছে; নিম্ন নাইবা সসীম দিশ আৰু উচ্চ নাইবা অসীম দিশ। যেতিয়া Tagore য়ে তেওঁৰ গ্রন্থ 'The Religion of Man' অত মানুহ সম্পর্কে উল্লেখ কৰে যে 'He is earth's child but heavens heir' (তেওঁ পৃথিৱীৰ সন্তান কিন্তু স্বর্গৰ উত্তৰাধিকাৰী) ইয়াৰ দ্বাৰা তেওঁ এই দুটা দিশৰ বিষয়ে স্পষ্টকৈ নির্দেশ কৰিছে; ভৌতিক (Physical) আৰু আধ্যাত্মিক (Spiritual)। এই ভৌতিক নাইবা সসীম দিশটো জৈৱিক ,শাৰীৰিক আৰু মানসিক সত্যতাৰ আধাৰত নিৰূপিত হয়। আনহাতে, মানুহৰ অসীম দিশটোক বুজোৱা আধ্যাত্মিক দিশটোৱে উচ্চ বিষয়টোৰ প্রেম আৰু স্পৃহাক প্রকাশ কৰে। মানুহ এই প্রকৃতি বা স্বৰূপক কেতিয়াবা Tagore য়ে 'Universal in Man', 'Surplus in Man' নাইবা 'মানুহৰ মাজত উপস্থিত থকা স্বর্গীয় তত্ব ইত্যাদি ৰূপেও বর্ণনা কৰিছে। মানুহৰ এই অসীম দিশটোৰ গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য, যিয়ে মানুহক ঈশ্বৰ সৈতে একে কৰিছে, সেয়া হৈছে যে ইয়াৰ সকলো অভিব্যক্তি আৰু ক্রিয়াকর্ম আনন্দৰ প্রকাশ। সত্য, শিৱ আৰু সুন্দৰক উপলব্ধি কৰিবলৈ মানুহ স্বভাৱজাত আগ্রহ হৈছে আনন্দৰ অভিব্যক্তি। আনন্দ হৈছে মানুহৰ আধ্যাত্মিক আৰু পৰম বিকাশৰ উভয় অৱস্থা। মানৱ আত্মাৰ মাজত নিহিত আনন্দৰ হেতু এনে হয়, যে যেতিয়াই মানুহ কেৱল ভৌতিক বা প্রাকৃতিকৰ ওপৰলৈ উঠে, তেতিয়াই তেওঁ জীৱনৰ চিন্তা, উৎকণ্ঠাবোৰক পাহৰিবলৈ সক্ষম হৈ পৰে। এই কাৰণেই Tagore য়ে মানুহৰ স্বৰূপৰ এই দিশটোক 'জীৱন দেৱতা' (Jivan Devata) আখ্যা দিছে। 'Jivan Devata' হৈছে মানুহৰ মাজত ঈশ্বৰ বা দেৱতা, মানুহৰ মাজত উপস্থিত থকা দেৱত্ব, যিয়ে মানুহক ঈশ্বৰৰ ৰূপত পৰিণত কৰে। তেওঁ অনুভৱ কৰে যে মানুহে পূর্ণতাৰ প্রতি ৰুচি ল'ব পাৰে কেৱল তেতিয়াহে যেতিয়া ইয়াক মানবীয় কৰা হয়। তেওঁৰ ঈশ্বৰ নাইবা বিশ্বজনীন আত্মা স্বর্গত বাস নকৰে বৰং মানুহৰ হৃদয়ত বাস কৰে। 'The Religion of Man' শীর্ষক গ্রন্থখনত ইয়াৰ উদ্দেশ্য বর্ণনা কৰোঁতে Tagore য়ে কয় 'The idea of humanity of our god, orthe Divinity of Man, the eternal is the main subject of this book' (আমাৰ ঈশ্বৰৰ মানৱীয়তাৰ ধাৰণা নাইবা মানুহৰ দেৱত্ব, শাশ্বত ই হৈছে এই গ্রন্থখনৰ প্রধান বিষয়)। ই সঁচা অর্থত Tagore ৰ ঈশ্বৰৰ মানবীয়কৰণৰ অর্থক দর্শাইছে। B.K. Lal ৰ গ্রন্থ 'Indian Philosophy' ত Tagore ৰ ঈশ্বৰৰ মানবীয়কৰণৰ এক স্পষ্ট ছবি ফুটি ওলাইছে। ' .....At times, Man is raised higher to the status of god, at other times, God is brought down to man in so far as divinity is said to be discrnable in the heart of Man."

২.৭ ধর্মই হৈছে মানৱতাৰ ভেঁটি

Tagore ৰ ধর্মৰ ধাৰণাটো মানৱতাবাদৰ ৰঙেৰে আবৃত। তেওঁ আগবঢ়োৱা ধর্মৰ বিষয়টো হৈছে এক পৰম প্রেমৰ জৰিয়তে, ব্যক্তিসত্ত্বাৰ মাজত সার্বজনীন (Universal) ৰ উপলব্ধি। তেওঁৰ মানৱতাবাদী মনোভাৱে তেওঁৰ ধর্মীয় চিন্তাধাৰাকে ব্যাপ্ত কৰিছে। যদিও, তেওঁ প্রথম অৱস্থাত ব্রহ্ম-সমাজী ৰূপে ব্রহ্মসমাজ আৰু শাস্ত্রসম্মত হিন্দুধর্ম সংযোজন কৰি এক ধর্মৰ বিকাশ কৰিছিল, শেষত তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল তাক, যাক তেওঁ 'মানৱ ধর্ম' ('The religion of Man') আখ্যা দিছিল। তেওঁ দাবী কৰে যে সকলো ধর্মীয় নীতি নিয়মৰ প্রতি যি বিশ্বাস কৰে, সিয়েই সঁচা আৰু ই হৈছে মানুহৰ মাজত থকা আত্মাৰ সত্য অভিব্যক্তি। কোনোধৰণৰ প্রতিষ্ঠিত ধর্মক অনুসৰণ নকৰাকৈয়ে, তেওঁ এক সার্বিক মানৱধর্মৰ ধাৰণাক সহজে প্রকাশ কৰিব পাৰে, যাক পবিত্রম আকাৰত 'মানৱতাবাদ' হিচাপে আখ্যা দিব পৰা যায়। Tagore য়ে তেওঁৰ লিখনিত স্পষ্টকৈ প্রকাশ কৰিছে যে কিদৰে তেওঁৰ আধ্যাত্মিক উপলব্ধি লাহে লাহে মানৱ ধর্মলৈ ৰূপান্তৰ হ'ল। তেওঁ কল্পনা কৰে যে পানীৰ পানীত্ব অনিবার্য্যভাৱে ইয়াৰ এক ধর্ম আৰু জুইৰ ফিৰিঙতি জুইৰ ধর্ম; ঠিক সেইদৰে মানুহৰ ধর্ম হৈছে তেওঁৰ আভ্যন্তৰীন সত্যতা। এক ধর্মীয় অভিজ্ঞতা ৰূপে মানুহৰ ধর্ম তেওঁৰ মনৰ ভিতৰতে বিকশিত হয়। সত্য, ধর্মৰ মূখ্য উদ্দেশ্য বা লক্ষ্য হৈছে সকলোবস্তুৰ সৈতে মানুহৰ সমানতা বা সম্বন্ধৰ উপলব্ধি। সেয়েহে, ধর্ম হৈছে জীৱন আৰু অস্তিত্ব আৰু অৱশেষত ই মানৱ ধর্ম নাইবা মানুহৰ ধর্ম। সত্য ধর্ম মানুহৰ মাজত দেৱত্বৰ প্রতি এক প্রয়াস বাদে আন একো নহয়।

২.৮ প্রেম আৰু উৎসর্গা মনুষ্যত্বৰ এক অটুট অংগ

ধর্মক মানুহৰ ধর্ম ৰূপে বর্ণনা কৰি Tagore য়ে ধর্মত প্রেমৰ নিয়ম আগবঢ়াইছে। Tagore ৰ দর্শনত নিহিত হৈ থকা প্রধান নিয়মটো হৈছে প্রেম (Love)। তেওঁ পোষণ কৰে যে জগতত মানুহৰ লক্ষ্য হৈছে পৰম সত্ত্বাৰ পৰা পৃথকীকৰণৰ সচেতনতাক লুপ্ত কৰা আৰু ইয়াক লাভ কৰিব পৰা যায় আত্ম উচ্চর্গা আৰু আত্মসমর্পনৰ দ্বাৰা ইয়াক কেৱল প্রেমৰ জৰিয়তেহে উপলব্ধি কৰা হয়। Tagore কেতিয়াও ভাগৰি পৰা নাই ইয়াক পুনৰ উত্থাপন কৰি যে 'প্রেম' আসক্তিৰ পৰা পৃথক কিয়নো ইয়াৰ কোনো অহংবাদী উদ্দেশ্য নাই। প্রকৃত প্রেমে কোনো লোকৰ প্রেমৰ সৈতে নিজৰ পৰিচয় কৰায়। ই নিজতকৈ অধিক ওপৰলৈ যোৱাটো বুজায়, সেয়েহে ই আনন্দৰ এক উৎস। ইয়াৰ বাবেই প্রেম বোধ (Comprchension) হিচাপে পৰিচিত যিয়ে এক ঐক্যতাত 'সকলো' (All) বোধক নির্দ্দেশ কৰে। প্রেমত অন্তৰ বা পার্থক্যৰ ভাৱনাৰ বিলোপ হয়। Tagore য়ে তেওঁৰ গ্রন্থ 'Sadhana' পৃষ্ঠা ২৯ অত উল্লেখ কৰে যে '.....The meaning of this is that whomsoever we love in him we find our own soul in the highest sense

.....because in them we have grown larger, in them we have touched the great truth which comprehends the whole universe'. সেইকাৰণে, তেওঁৰ লিখনিৰ পৰা এইটো পৰিস্ফুট যে ই হৈছে একমাত্ৰ প্ৰেম, যিয়ে আমাৰ বিবেকক বহল কৰিব পাৰে।

প্ৰেমৰ আন এটা দিশ এইযে ই ত্যাগক পূৰ্বানুমান কৰে। প্ৰেম আৰু ত্যাগ একেলগে আগবাঢ়ে এটাৰ অবিহনে আনটোৱে নিজা কাৰ্য্য হেৰুৱাই পেলায়। মানুহে তেওঁ আধ্যাত্মিক যাত্ৰা প্ৰেমৰ কাৰ্য্যৰ সৈতে আৰম্ভ কৰে, সেইবাবে ব্যক্তিগত বিচাৰসমূহক বলিদান দিবলৈ সক্ষম হৈ পৰে। Tagore য়ে এনেদৰে উপলব্ধি কৰিছিল যে প্ৰেমে মানুহৰ ক্ষনভংগুৰ অৱস্থাক নাইকীয়া কৰে আৰু তেওঁ বিশ্বজনীন মানৱিয়তাৰ সৈতে সম্পৰ্কলৈ আহে। প্ৰেমৰ গুৰুত্বক পুনৰাবৃত্তি কৰি Tagore য়ে 'The gerdener' অত উল্লেখ কৰে 'Trust love even if it brings sorrow ..... lit seerrowful love wake in your eyes',. প্ৰেমৰ ব্যৱহাৰিক দিশটো উল্লেখ কৰি Tagore য়ে কয়যে প্ৰেম কেৱল তাৰ বিষয়ৰ প্ৰতি থকা ভাৱাবেগ বা অনুভূতিপূৰ্ণ মনোভাৱ নহয়, যিহেতু ই নিজৰ ক্ষেত্ৰত কোনো ক্ৰিয়া দাবী কৰে। প্ৰেমৰ ব্যৱহাৰিক দিশটোৱে প্ৰেমৰ অনুভূতিৰ পৰা সৃষ্টি হোৱা আৰু প্ৰেমক প্ৰকাশ কৰা কেতবোৰ সঙ্গঁতিযুক্ত ক্ৰিয়াক নিৰ্দ্দেশ কৰে। মানুহৰ সমাজত প্ৰেমৰ গুৰুত্বৰ প্ৰতি সচেতনতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ Tagore য়ে উল্লেখ কৰে যে মানৱ ঐক্যৰ প্ৰেমক কিমান বেছি বিকশিত আৰু প্ৰকাশ কৰিব পৰা যায়, তাৰ দ্বাৰাই এটা সভ্যতাক বিচাৰ আৰু পুৰষ্কৃত কৰিব পাৰি।

২.৯ মানৱ সেৱা হৈছে মুক্তিৰ উৎস

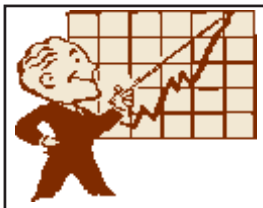
Tagore ৰ মতে পূৰ্ণ স্বাধীনতা হৈছে সম্বন্ধৰ অনুৰূপতা, যাক উপনিষদে কয় যে যিয়ে সকলোতে নিজকে বিচাৰি পায়, তেওঁৰ মাজত সত্যতা কেতিয়াও বহুসময় লুকাই নাথাকে। সেয়েহে মানৱ সেৱাই হৈছে মুক্তিৰ এক উৎকৃষ্ট উৎস। মুক্তিৰ পথ বা উপায় স্বৰূপে তেওঁ ত্যাগৰ পৰিৱৰ্ত্তে নিষ্ঠাক হে প্ৰাধান্যতা দিছে। সাধাৰণতে, ভাৰতীয় দাৰ্শনিক সকলে মুক্তিক পুনৰ জন্ম (Rebirth)ৰ স্বাধীন ৰূপে গ্ৰহণ কৰে। Tagore য়ে অলপ আচুটীয়াকৈ ভাৱে আৰু উল্লেখ কৰে যে পৰম আত্মাক লাভৰ বাবে ব্যক্তিগত আত্মাৰ ত্যাগে সঠিকভাৱে ইয়াৰ প্ৰতি থকা নিষ্ঠাকে বুজায়। মানৱসত্তাই নিষ্ঠাৰ মাজতে আনন্দ বিচাৰি পায়। সেইবাবে মুক্ত আত্মা এক সম্পূৰ্ণ ভিন্ন ব্যক্তি নাইবা এক পৃথক গোট হৈ নপৰে। আনহাতে, তেওঁৰ আত্মকেন্দ্রিক দৃষ্টিকোনে প্ৰেম আৰু আনন্দক স্থান প্ৰদান কৰে।

মানুহৰ পৰম লক্ষ্য হৈছে অমৰত্ব তথা পূৰ্ণ স্বতন্ত্র্যতাৰ উপলব্ধি। ই এনে এক অৱস্থা, য'ত মানুহে তেওঁৰ অহংবাদী জীৱনৰ উৰ্দ্ধলৈ গমন কৰে আৰু সকলো বস্তুৰে এক অপৰিহার্য ঐক্যতাৰ উপলব্ধিক লাভ কৰে। ই আনকি তেওঁক সুখ-দুখ, আৰু ভাল বেয়াৰ মাজৰ পার্থক্যৰো ওপৰলৈ আগবাঢ়ি যোৱাত সক্ষম কৰি তোলে, কিয়নো এইবোৰ পার্থক্য উদয় হয় কেৱল

তেতিয়াহে, যেতিয়া আমি 'মোৰ' আৰু 'তোমাৰ' মাজৰ পার্থক্যক বিশ্বাস কৰো। গীতক অনুসৰণ কৰি Tagore য়ে এই কথাও বিশ্বাস কৰে যে প্রেমৰ বাবে কর্মই কার্যৰ সৈতে স্বাধীনতাক চামিল কৰে। স্বাধীনতাৰ এজন অগাধ বিশ্বাসী হিচাপে তেওঁ উল্লেখ কৰে যে স্বাধীনতাৰ অর্থ হৈছে বিবেকৰ স্বাধীনতা, অহংক অতিক্রম কৰি আনৰ সৈতে আমাৰ সম্বন্ধক বিচাৰ আৰু স্বববন্ধন কৰা। এই ধাৰণাটোক প্রতিষ্ঠা কৰাৰ অর্থে তেওঁ শান্তি নিকেতনত এক শৈক্ষিক অনুষ্ঠান প্রতিষ্ঠা কৰিছিল, য'ত তেওঁ এই ধাৰণা হাজিৰ কৰিছিল, কিন্তু কেতিয়াও প্রচাৰ কৰা নাছিল। এই দিশটোৱে Tagore ক প্রত্যেকজন মানৱ আত্মাৰ স্বাধীনতাৰ এজন সমাজ সংস্কাৰকৰ ৰূপত প্রতিপন্ন কৰিছে আৰু সেইবাবে তেওঁ প্রকৃত অর্থত মানৱতাবাদী।

২.১০ মনুষ্যত্ব সমাজতকৈ মহান

Tagore ৰে তেওঁৰ বিস্তৃত সাহিত্যৰ জৰিয়তে মানুহৰ চৰিত্র আৰু ভাৱ অনুভূতি সমূহৰ সকলো সম্ভাৱনীয় সিদ্ধান্তক প্রকাশ আৰু বিশ্লেষণ কৰিছে। Tagore ৰৰ মানৱতাবাদৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ দিশটো হৈছে যে তেওঁ মানৱতাবাদক সমাজৰ তুলনাত মহানৰূপে স্বীকাৰ কৰিছে। তেওঁ বিশ্ব ভাতৃত্ববোধক পোষণ কৰে আৰু তেওঁৰ কবিতাসমূহে (বিশেষতকৈ তেওঁৰ জীৱনৰ শেষৰ ফালে লিখা) তেওঁৰ মানৱতাবাদৰ দর্শনকে প্রতিফলিত কৰে, য'ত তেওঁ মানুহৰ মাজত বিৰাজমান দেৱত্ব (Divinity) ক আঙুলিয়াই দেখুৱাইছে। Tagore ৰ মানৱতাবাদ বৈদান্তিক নীতিশাস্ত্রৰ দ্বাৰা নির্দেশিত হৈছে আৰু গ্রহণ কৰিছে যে নৈতিক নিয়ম বা আইন মানুহৰ সৃষ্টি আৰু ই হৈছে আশ্চর্য্যজনক সত্যতাৰ সৃষ্টি যে মানুহে আনৰ মাজত নিজকে বেছি উপলব্ধি কৰিব পৰা হৈ পৰে। Tagore য়ে অনুভৱ কৰে যে আমাৰ অভিমান নাইবা স্বহিতার্থে আমি আনৰ ওপৰত আৰোপ কৰা পতনে আমাৰ নিজস্ব মানৱীতাৰে পতন আনে। আত্মাৰ মাজত অস্তিত্বশীল বিশ্বভাতৃত্ব, অর্থাৎ মানৱ জাতিৰ আধ্যাত্মিক একতাৰ জগতত শান্তি বজায় ৰাখিবলৈ প্রয়োজনীয়। তেওঁ উল্লেখ কৰে যে সৌন্দর্য্যাত্মক বোধৰ বিকাশ আৰু কলাত্মক সংবেদনশীলতাৰ উন্নতি সাধনে আমাক জাতিৰ তুলনাত মানৱীয়তাক উচ্চ স্থানত অৱতানৰ কৰোৱাত সহায় কৰে। তেওঁৰ মতে, জগতখন এক সংগীত, যি কেতিয়াও সংগীতজ্ঞৰ পৰা পৃথক হ'ব নোৱাৰে। এই বিশ্বৰ প্রত্যেকটো দিশেই এই সংগীতৰ এক ধ্বনি আৰু সেইবাবে, বিশ্বৰ প্রত্যেক দিশেই অসীমতাক প্রতিফলিত কৰে। কলা, সঙ্গীত আৰু সৌন্দর্য্যাত্মক বোধ আদি হৈছে কেতবোৰ উপায়, যাৰ জৰিয়তে মানুহে বিশ্বভাতৃত্ববোধ, মানৱতাৰ অনুভূতি আদিৰ বিকাশ ঘটাৱ পাৰে। Tagore য়ে মন্তব্য কৰে যে যেতিয়া এজন মানুহে জগতৰ লগত থকা তেওঁৰ সম্বন্ধক উপলব্ধি নকৰে, তেওঁ বন্দী-গৃহত বাস কৰে, যাৰ বেৰবোৰ তেওঁৰ বাবে অচিনাকী। যেতিয়া তেওঁ সকলো বস্তুতে চিৰন্তন আত্মাক বিচাৰি পায়, তেতিয়া তেওঁ মুক্তি লাভ কৰে আৰু তেতিয়াই তেওঁ জগতৰ পূর্ণ তাৎপর্য্য আৱিষ্কাৰ কৰে, য'ত তেওঁ জন্ম গ্রহণ কৰে; তেতিয়া তেওঁ সম্পূর্ণ সত্যতাত নিজকে বিচাৰি পায় আৰু সকলোৰে সৈতে তেওঁৰ একতা প্রতিষ্ঠিত হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ Tagore ৰ মানৱতাবাদৰ কেইটামান বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ Tagore য়ে বৰ্ণনা কৰা মানুহৰ স্বৰূপৰ প্ৰয়োজনীয় দিশ দুটা কি কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ প্ৰকৃত ধৰ্মৰ উদ্দেশ্য কি?

.....

.....

২.১১ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- Tagore এজন ব্যৱস্থাগত দাৰ্শনিক নাছিল। কিন্তু তেওঁ এজন পূৰ্ণ মানৱ ৰূপে জনাজাত আছিল, যিজনে তেওঁৰ কবিতাৰ মাজত ধৰ্ম, সৌন্দৰ্য্যবিদ্যা, শিক্ষা, জাতিয়তাবাদ আৰু সামাজিক গতিবিজ্ঞানৰ পৰা আৰম্ভ কৰি আন্তৰাষ্ট্ৰীয়বাদ আৰু জাতি সম্বন্ধ এই সকলোকে সামৰি ৰাখিছে।
- মানৱতাবাদ হৈছে আধিবৈভৌতিক বিষয়তকৈ মানৱজাতিৰ প্ৰতি থকা প্ৰাথমিক গুৰুত্বৰ সৈতে জড়িত চিন্তাৰ এক বৌদ্ধিক ৰূপৰেখা নাইবা ব্যৱস্থা। ই এক দাৰ্শনিক দৃঢ়তা যিয়ে ব্যক্তিগত আৰু সামূহিকভাৱে মানৱজাতিৰ মূল্য ও অভিকৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।
- মানুহে নাইবা ব্যক্তিত্বৰ বিষয়ে ৰ মতামত সমূহ তেওঁৰ লিখনি বিশেষকৈ (Sadhana, 1913), (Personality 1917), (Creative Unity 1922), আৰু (The Religion of Man 1930) ত দেখিবলৈ পোৱা যায়।
- Tagore ৰ মানৱতাবাদী মনোভাৱে তেওঁৰ চিন্তাধাৰাৰ সকলো দিশকে ব্যাপ্ত কৰি

ৰাখিছে। তেওঁৰ দৰ্শন মানৱজাতিৰ সৈতে জড়িত, যাক মানৱতাবাদ ৰূপে জনা যায়। Tagore ৰ লিখনি, চিত্ৰ আৰু কবিতা, সমূহত আমি সদায় এক মানৱ স্পৰ্শ বিচাৰি পাওঁ।

- প্ৰকৃতিয়ে মানুহক তেওঁৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশত সহায় কৰে যিমানেই মানুহে তাৰ সৌন্দৰ্য্যক প্ৰকট কৰে। মানুহে প্ৰকৃতিৰ সৈতে বিকশিত হয়, সিমান দূৰলৈ যিমান দূৰলৈ তেওঁ নিজকে প্ৰকৃতিৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব পাৰে আৰু ইয়াক তেওঁৰ যোগাযোগৰ বাহক কৰি ল'ব পাৰে।
- মানুহৰ স্বৰূপ সম্বন্ধীয় বৰ্ণনাত Tagore ৰ থকা এক গভীৰ অন্তদৃষ্টিয়ে এই সত্য প্ৰকাশ কৰে যে মানুহৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতিৰ দুটা প্ৰয়োজনীয় দিশ আছে; নিম্ন নাইবা সসীম দিশ আৰু উচ্চ নাইবা অসীম দিশ। ভৌতিক নাইবা সসীম দিশটো জৈৱিক, শাৰিৰীক আৰু মানসিক সত্যতাৰ আধাৰত নিৰূপিত হয়। আনহাতে, মানুহৰ অসীম দিশ অৰ্থাৎ আধ্যাত্মিক উচ্চ বিষয়টোৰ প্ৰেম আৰু স্পৃহাক প্ৰকাশ কৰে।
- এক প্ৰতিষ্ঠিত ধৰ্মৰ অধীন নোহোৱাকৈয়ে তেওঁ সহজে এক বিশ্বজনীন মানৱ ধৰ্মৰ ধাৰণাটোক প্ৰকাশ কৰিছে, যাক 'মানৱতাবাদ' হিচাপে নামাকৰণ কৰিব পৰা যায়। সত্য ধৰ্মৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে সকলোৰে সৈতে এজন ব্যক্তিৰ সম্বন্ধৰ উপলব্ধি।
- Tagore ৰ দৰ্শনত নিহিত প্ৰেমেই হৈছে প্ৰধান নীতি। তেওঁ পোষণ কৰে যে জগতত মানুহৰ লক্ষ্য হৈছে পৰম সত্ত্বাৰ পৰা পৃথকীকৰণৰ সচেতনতাক সংহাৰ (annihilate) কৰা আৰু ইয়াক লাভ কৰিব পাৰি কেৱল আত্ম-ত্যাগ আৰু আত্ম সমৰ্পনৰ দ্বাৰাহে। ইয়াক উপলব্ধি কৰিব পৰা যায় কেৱল প্ৰেমৰ জৰিয়তেহে।
- Tagore য়ে উল্লেখ কৰে যে স্বাধীনতাৰ অৰ্থ হৈছে বিবেকৰ স্বাধীনতা 'অহং' ক অতিক্ৰমি আনৰ সৈতে আমাৰ সম্বন্ধক বিচাৰ আৰু স্বৰবন্ধন কৰা।
- আমাৰ মাজত অস্তিত্বশীল বিশ্বভাতৃত্ব, অৰ্থাৎ মানৱ জাতিৰ আধ্যাত্মিক একতা জগতত শান্তি বজাই ৰাখিবলৈ অতি আৱশ্যকীয়। সৌন্দৰ্য্যত্মক বোধৰ বিকাশ আৰু কলাত্মক সংবেদনশীলতাৰ উন্নতিসাধনে আমাক জাতিৰ তুলনাত মানৱীয়তা উচ্চস্থানত অৱতৰণ কৰোৱাত সহায় কৰে।

২.১২ অধিক জানিবলৈ

1. Tagore, R.N. (1917). Personality, London, Macmillan & Co.
2. Tagore, R.N. (1949). The Religion of Man. London George Allen and Unwin.

3. Tagore, R.N. (1950). Creative Unity, London, Macmillan & Co. (Indian Edition).
4. Tagore, R.N. (1947). Sadhana, London, Macmillan & Co.
5. Tagore, R.N. (1961). Towards Universal Man Bombay, Asia Publishing House.
6. La'., Basant Kumar, (1999), Contemporary Indian Philosophy. Delhi, Motilal Banarsidas Publishers.

২.১৩ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (Sadhana, 1913), (Personality 1917), (Creative Unity 1922), আৰু (The Religion of Man 1930)

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ Tagore ৰ মূলত এজন কবি আছিল, কিন্তু তেওঁক এজন দাৰ্শনিক হিচাপে দাবী কৰিব পৰা যায়। যদিও তেওঁ সু-সংবদ্ধ দাৰ্শনিক নিবন্ধ লিখা নাছিল, কিন্তু তেওঁ বহুতো ৰচনা আৰু বক্তৃতাৰ লেখক আছিল, য'ত তেওঁ তেওঁৰ বিশ্বদৰ্শনক এক কাব্যিক ৰূপত দৰ্শাইছে। Tagore ক এজন 'সম্পূৰ্ণ মানৱ' (Complete Man) হিচাপে জনা যায়। যিয়ে তেওঁৰ কবিতাৰ মাজত ধৰ্ম, সৌন্দৰ্য্যবিদ্যা, শিক্ষা, জাতিয়তাবাদ আৰু সামাজিক গতিবিজ্ঞানকে ধৰি আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয়তাবাদ আৰু জাতি-সম্বন্ধ এই সকলোবোৰকে অন্তৰ্ভুক্ত কৰাইছে। ইয়ে আমাক Tagore ক এজন দাৰ্শনিক হিচাপে দাবী কৰাত ভিত্তি প্ৰদান কৰে।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মানৱতাবাদ হৈছে স্বৰ্গীয় নাইবা আধিভৌতিক বিষয়তকৈ মানৱজাতিৰ লগত জড়িত মৌলিক গুৰুত্ব চিন্তাধাৰাৰ এক ব্যৱস্থা নাইবা এক বৌদ্ধিক দৃষ্টিভংগী।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ Tagore ৰ মানৱতাবাদৰ কেইটামান বৈশিষ্ট্য হ'ল —

(ক) মানৱীয়তাৰ বান্ধোন আৰু প্ৰকৃতি হৈছে — Tagore ৰ মানৱতাবাদৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ।

(খ) ইয়াত মানুহজাতিৰ জৰিয়তে ঈশ্বৰক সেৱা কৰাৰ এক আকংক্ষা থাকে।

(গ) ধৰ্ম হৈছে Tagore ৰ মানৱতাবাদৰ ভেঁটি

(ঘ) প্ৰেম আৰু ত্যাগ হৈছে মানৱতাৰ এক অভিন্ন অংশ।

(ঙ) মানৱতাৰ প্ৰতি থকা সেৱাই হৈছে মুক্তি বা মোক্ষৰ উপায়।

(চ) মানৱতা জাতিতকৈ মহান।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ Tagore ৰ দ্বাৰা বৰ্ণিত মানুহৰ স্বৰূপ বা প্ৰকৃতিৰ দুটা অপৰিহাৰ্য্য দিশ হৈছে নিম্ন নাইবা সসমী দিশ আৰু উচ্চ নাইবা অসীম দিশ।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্রকৃত নাইবা সত্য ধর্ম মানুহৰ মাজত দেৱত্বক উপলব্ধ কৰিবৰ বাবে এক প্রয়াসৰ বাদে আন একো নহয়। সেইবাবে, প্রকৃত ধর্মৰ উদ্দেশ্য হৈছে সকলোৰে লগত এজন ব্যক্তিৰ সম্বন্ধৰ উপলব্ধি।

২.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) অতি চমু প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ মানৱতাবাদ কি?

প্রশ্ন ২ ঃ Tagore এজন দার্শনিক হয়নে?

প্রশ্ন ৩ ঃ Tagore ৰ দ্বাৰা ৰচিত কেইখনমান গ্রন্থৰ নাম লিখক।

প্রশ্ন ৪ ঃ Tagore ৰ ধর্মৰ ওপৰত এক টোকা লিখক।

প্রশ্ন ৫ ঃ Tagore য়ে বর্ণনা কৰা মানুহৰ প্রকৃতিৰ দুটা দিশ কি কি?

প্রশ্ন ৬ ঃ মানৱতা যে জাতিতকৈ মহান এই সত্য Tagore য়ে কেনেদৰে প্রতিষ্ঠা কৰিছে?

প্রশ্ন ৭ ঃ প্রেম কি?

(খ) চমু প্রশ্ন (প্রায় ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ Tagore ৰ ধর্মৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত এটা টোকা প্রস্তুত কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ মানৱতাবাদ কি? Tagore ৰ মানৱতাবাদক চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ Tagore য়ে কিদৰে মানুহৰ লগত প্রকৃতিৰ অভিন্ন সম্পর্কক ব্যাখ্যা কৰিছে?

(গ) দীঘল প্রশ্ন (প্রায় ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত প্রতিটো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্রশ্ন ১ ঃ Tagore ৰ মানৱতাবাদৰ বিভিন্ন দিশসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

** *** **